

บทวิเคราะห์สรุปและข้อเสนอแนะ

บทวิเคราะห์สรุป :

แนวความคิดและลักษณะสถาปัตยกรรมของพุทธสถานสมัยพุทธกาล

การศึกษาวิจัยถึงแนวความคิดและวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย เป็นการศึกษาเกี่ยวกับพุทธบัญญัติต่างๆซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดสร้างพุทธสถานในสมัยพุทธกาล เพื่อใช้สืบค้นถึงเหตุผล และความเข้าใจถึงลักษณะพุทธสถานในอินเดีย โดยการศึกษาได้ใช้วิธีการรวบรวมเอกสาร หลักฐานต่างๆ ทางด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดี เพื่อศึกษาถึงสภาพแวดล้อมและสังคมในสมัยพุทธกาล ตลอดจนความเป็นมาและวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดียจนถึงสมัยโมริยะ แล้วนำมาศึกษาเปรียบเทียบตามแนวทางในพระวินัยปิฎก เพื่อให้เข้าใจแนวความคิดและลักษณะพุทธสถานในสมัยพุทธกาล ผลจากการศึกษาในแต่ละบทซึ่งได้วิเคราะห์สรุปมาเป็นลำดับ สามารถสรุปได้ถึงแนวความคิดและลักษณะพุทธสถานในสมัยพุทธกาล ตลอดจนวิวัฒนาการซึ่งต่อเนื่องมา โดยมีประเด็นการสรุปผลเป็น 2 หัวข้อ คือ แนวความคิดสถาปัตยกรรม และลักษณะสถาปัตยกรรม ดังนี้

แนวความคิดทางสถาปัตยกรรม

จากการศึกษาสรุปได้ว่า รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ พระพุทธองค์ทรงมีแนวความคิดซึ่งคำนึงถึงสภาพภาพแวดล้อมทางสังคม โดยการมองเชื่อมโยงประเด็นต่างๆในสังคมเข้าด้วยกัน เช่น สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สภาพปัญหา และกายภาพของที่ตั้ง อันเป็นแนวคิดแบบบริบทนิยม(Contextism) ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรม ทรงบัญญัติเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในท้องถิ่น ไม่ได้สร้างรูปแบบขึ้นใหม่มาเป็นการเฉพาะ ทั้งนี้ด้วยจะเป็นภาระ และเพิ่มความเดือดร้อนให้กับประชาชนผู้ศรัทธาเลื่อมใสเหล่านั้น อันเป็นปัจจัยภายนอกทางสังคมในครั้งนั้น แต่ปัจจัยหลักแนวความคิดซึ่งถูกกำหนดอยู่ภายในก็คือ เป็นที่อยู่อาศัยเพียงเพื่อขจัดความร้อนในฤดูร้อน ความหนาวในฤดูหนาว ภัยจากลมแดด และฝน ตลอดจนสัตว์รบกวนต่างๆ เพื่อให้เป็นที่ลึกลับแห่งพิจารณาธรรมได้โดยง่ายขึ้น สำหรับพระสงฆ์ในพุทธศาสนา ดังนั้น ความจำเป็นในการกำหนดรูปแบบเป็นการเฉพาะ จึงไม่อยู่แนวทางในพุทธบัญญัติซึ่งแสดงเจตจำนงอย่างชัดเจน แต่เป็นการปรับเปลี่ยนเล็กน้อยให้เหมาะสมกับการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ และไม่รบกวนต่อการปฏิบัติธรรมให้บรรลุเท่านั้น โดยเฉพาะพุทธสถานประเภทเสนาสนะ อันเป็นที่พระสงฆ์ใช้เป็นที่อยู่ นั่ง นอน ในการปฏิบัติธรรม และสภาพแวดล้อมโดยรวมรอบบริเวณอาราม ซึ่งจากพระวินัยปิฎกจะเห็นได้ชัดว่าทรงเน้น เรื่องความสะอาดของเสนาสนะ ตลอดบริเวณอาราม เช่น การปูลาดพื้นอาราม การสร้างอาคารสาธารณูปการต่างๆให้เป็นกิจลักษณะ เช่น วัจจุกฎิ โรงไฟ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้ทำให้บริเวณอารามเกิดความสกปรก

ลักษณะสถาปัตยกรรม

ลักษณะสถาปัตยกรรมของพุทธสถานในสมัยพุทธกาล จากการศึกษาที่ผ่านมาข้างต้น จะเห็นได้จากพุทธบัญญัติในพระวินัยปิฎกซึ่งแสดงให้เห็นแนวความคิดในการจัดตั้งพุทธสถาน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งจากรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีอยู่แล้วในสังคมสมัยนั้น ลักษณะสถาปัตยกรรมของพุทธสถานจึงมีความคล้ายคลึงกัน และกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมโดยรอบ ทั้งนี้พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงมีแนวคิดเน้นที่รูปแบบภายนอกของอาคาร

แต่ทรงแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการใช้สอยในอาคาร ตามความจำเป็นในการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ ลักษณะของสถาปัตยกรรมจึงไม่มีรูปแบบเฉพาะ ซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ในพุทธศาสนาโดยตรง และด้วยเหตุที่การจัดสร้างพุทธสถาน เกิดจากความศรัทธาเลื่อมใสของคนในชุมชน พระพุทธองค์จึงทรงแต่งตั้งในหลักการกว้างๆ ได้แก่ ประเภทของสถาปัตยกรรมตามลักษณะประโยชน์ใช้สอย รูปแบบสถาปัตยกรรม ตลอดจนองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม เช่น ประตู-หน้าต่าง สีและวัสดุ รั้ว บันได ฯลฯ ดังจะกล่าวในแต่ละหัวข้อต่อไป

1. ประเภทสถาปัตยกรรม

ประเภทสถาปัตยกรรมแบ่งตามลักษณะการใช้สอยในอาคาร ในสมัยพุทธกาลจะมีลักษณะแยกย่อยออกไปตามลักษณะการใช้สอยในอาคาร ในอารามแห่งหนึ่งจะประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะและอาคารสาธารณูปการต่างๆ เช่น โรงอุโบสถ, โรงไฟ, โรงจกรม หอฉัน เรือนไฟ ฯลฯ ยังไม่มีปรากฏรูปแบบอาคารที่มีแผนผังอาคารซับซ้อน รวมเอาลักษณะการใช้งานต่างมาไว้รวมกันในอาคารหลังเดียว

2. รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

จากการวิเคราะห์สรุปได้ว่า รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ทรงบัญญัติไว้ นั้น มี 5 ชนิดคือ วิหาร, เรือนมุงแถบเดียว, ปราสาท, เรือนโล้น, และถ้ำ รูปแบบสถาปัตยกรรมทั้ง 5 รูปแบบ จากการศึกษาพบว่า

1. **วิหาร** เป็นรูปแบบที่มีอยู่ทั่วไปในท้องถิ่นต่างๆ หมายถึงอาคารชั้นเดียวเป็นหลักๆทั่วไปในชนบท ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนส่วนใหญ่ในสมัยพุทธกาลหรือในปลายสมัยพระเวท ซึ่งส่วนมากมีแผนผังวงกลมและสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงประทุนโค้ง ส่วนมากจะมีเฉพาะช่องแสงกับประตูทางเข้าเท่านั้น
2. **เรือนชั้นหรือปราสาท** หมายถึงอาคารซึ่งมีพื้นที่อาคารซ้อนกันขึ้นไปตั้งแต่สองชั้น โดยทรงหลังคาอาจจะเป็นหลังคาตัด(หลังคาแบน) ใช้ประโยชน์เป็นพื้นลาดฟ้า หรือมีหลังคาทรงประทุนโค้ง ตลอดจนการสร้างเรือนหรือห้องหลังเล็กๆไว้บนลาดฟ้า
3. **เรือนโล้น** จากการวิเคราะห์หมายถึงเรือนยกพื้นบนโครงสร้างเสา มีได้ถุนสูง บนพื้นเรือนที่ยกสูงขึ้นไปนั้นมีอาณาบริเวณชานโดยรอบ สามารถทำกิจกรรมใดๆได้เสมือนเรือนนั้นตั้งอยู่บนระดับดิน ซึ่งรูปแบบของกุฎาคาร เป็นตัวอย่างหนึ่งที่จัดว่าเป็นเรือนโล้น และเป็นองค์ประกอบหนึ่งของเรือนชั้น ซึ่งตั้งอยู่บนลาดฟ้าหรือชั้นสูงสุดของอาคาร
4. **เรือนมุงแถบเดียว** จากการศึกษาข้อมูลไม่พบว่ามุงเรือนประเภทนี้ชัดเจน ทราบแต่เพียงขนาดรูปทรงสถาปัตยกรรมว่ามีขนาดใหญ่กว่าวิหารทั่วไป แต่เล็กกว่าปราสาท คือมีขนาดกลางๆและเป็นส่วนประกอบหนึ่งของพุทธสถานประเภทเจดีย์ ซึ่งปรากฏในช่วงสมัยหลังพุทธกาล ดังตัวอย่างที่ถ้ำภาชา เป็นต้น
5. **ถ้ำ** ปรากฏชัดเจนว่าเป็นที่อยู่อาศัยมาก่อน ถึงแม้พระพุทธองค์ไม่ทรงบัญญัติให้ เพราะในครั้งนั้น พระสงฆ์มีรูปแบบที่เรียกว่า อนาคตริกคือท่องเที่ยวในที่ต่างๆเพื่อนำคำสอนของพระพุทธเจ้าไปเผยแผ่ ซึ่งหนทางที่ผ่านไปนั้นเป็นป่าเขา พระสงฆ์เหล่านั้นก็พำนักอยู่ตามโคนต้นไม้บ้าง ตามเงื่อมภูเขาบ้าง ซึ่งเป็นเรื่องปกติในสมัยพุทธกาล ภายหลังทรงมีพุทธาณุญาตแล้ว ถ้ามีการจัดสร้าง ดัดแปลง ตกแต่งไปจากสภาพเดิมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ถ้ำสัตตบพริณ เมืองราชคฤห์ และได้มีวิวัฒนาการไปสู่ถ้ำในรูปแบบอื่นๆในสมัยหลังพุทธกาล คือ เป็นถ้ำเจดีย์ สำหรับสักการะ บูชาแต่

อย่างไรก็ตาม การสร้างถ้ำก็ยังคงมีแนวความคิดจากลักษณะสถาปัตยกรรมกลางแจ้งทั่วไป ซึ่งเห็นได้ชัดเจน เช่น รูปแบบของแผนผังในถ้ำ และการตกแต่งภายในถ้ำเหมือนอาคารเครื่องไม้ทั่วไป

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญ

แผนผังอาคาร

รูปแบบของแผนผังมีองค์ประกอบทางเรขาคณิตพื้นฐานสำคัญ 2 องค์ประกอบ คือ รูปวงกลม และรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งทำให้เกิดรูปแบบแผนผังอาคารอื่นๆ เช่น ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมน ผังอาคารแบบ 8 เหลี่ยม เป็นต้น ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่าขนาดอาคารจากภาพสลัก ส่วนมากจะเป็นวิหารเดี่ยวเฉพาะตน ซึ่งมีขนาดใกล้เคียงตามที่พระองค์ทรงบัญญัติ และวิหารที่เป็นวิหารโถงโถงอาศัยอยู่ร่วมกัน ยังไม่มีความซับซ้อนในการจัดวางผังอาคาร

รูปทรงหลังคา

รูปทรงหลังคาเป็นไปตามรูปแบบสถาปัตยกรรมแต่ละประเภท เช่น เรือนชั้น มีหลังคาตัด หรือวิหารส่วนมากเป็นหลังคาทรงประทุนโค้ง โดยมี 2 แบบคือ แบบที่มีปลายหลังคาเป็นจั่ว และแบบที่มีปลายหลังคามนโค้งด้านเดียวหรือทั้งสองด้าน

ฐานอาคาร

ฐานอาคารจากการศึกษาพบว่า มีการใช้ฐานหินหรืออิฐ แต่ในบางสภาพพื้นที่ซึ่งอยู่ในที่สูง จะไม่มีการสร้างฐานอาคาร หรือที่เวสาลี เป็นอาคารบนเสาสูง เป็นต้น

หน้าต่าง

หน้าต่างตามพระวินัยปิฎกซึ่งได้แก่ หน้าต่างมีชาย หน้าต่างซุ้ม และหน้าต่างซุกชี

สีและวัสดุ

สีอาคารที่ใช้ในสมัยพุทธกาล มี 3 สีคือ สีดำ(พื้น) สีเหลืองหรือสีขาว สำหรับการตกแต่งผนัง โดยมีวัสดุหลัก 3 ชนิด คือ อิฐ หิน และไม้ โครงสร้างอาคารทั่วไปเป็นอาคารเครื่องไม้ ผนังก่ออิฐดิน หรือวัสดุอื่นๆ เช่น หิน ไม้ไผ่ หรือหญ้า แล้วใช้ดินฉาบภายนอก ส่วนหลังคามุงด้วยหญ้า, ไม้ไผ่, หิน หรือปูนขาว ตามความเหมาะสมของประเภทอาคาร หลังคาที่มุงด้วยหญ้า ฉาบพอกด้วยดินทั้งด้านบนและใต้หลังคา เพื่อใช้เป็นฉนวนกันความร้อน ความหนาว และกันไฟได้พร้อมกัน

รั้ว, ราวบันได, ราวระเบียง

จากการศึกษาพบว่า มีลักษณะแสดงให้เห็นเป็นรั้วไม้ทั้งหมดทั้งในส่วนที่เป็นรั้ว, ราวระเบียง, ราวบันได โดยมีลักษณะและรูปแบบเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปจากการศึกษาวิจัยนี้ ทำให้เข้าใจถึงแนวความคิด และลักษณะพุทธสถานในสมัยพุทธกาลตามแนวทางในพระวินัยปิฎก ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษาสามารถสะท้อนภาพสถาปัตยกรรมที่เป็นรูปธรรมชัดเจนได้แก่ แผนผังของอาคาร และรูปแบบสถาปัตยกรรมบางประเภท เช่น วิหาร เรือนชั้น เรือนโถง และถ้ำ ซึ่งยังคงมีสืบเนื่องมาในวิวัฒนาการของพุทธสถานสมัยโมริยะด้วย แต่อย่างไรก็ตามลักษณะพุทธสถานในพุทธศาสนาตามแนวทางในพระวินัยปิฎก ก็ได้มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม ดังจะเห็นได้ในสมัยโมริยะ ประเภทของพุทธสถานได้เพิ่มมากขึ้นและมีขนาดใหญ่โต เช่น พุทธสถานใช้เป็นที่สักการะ บูชา ระลึกถึงพระพุทธเจ้า นอก

จากนี้ยังมีการประดับตกแต่ง ในรายละเอียดขององค์ประกอบสถาปัตยกรรม เช่น ฐานเสา หัวเสา หน้าต่าง หลังคา เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาจากการวิจัยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการศึกษาโดยมีพื้นฐานแนวคิดจากพระวินัยปิฎกที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งเป็นข้อมูลนำมาตรวจสอบหาหลักฐานที่ปรากฏจากซากฐานอาคารโบราณ ตลอดจนงานศิลปกรรมต่างๆ เช่น ภาพสลักของพุทธสถานในช่วงระยะเวลาที่ใกล้เคียงที่สุดกับสมัยพุทธกาล ซึ่งผู้สร้างมีแรงดลใจจากพุทธประวัติ แนวทางในการศึกษาดังกล่าวนี้ จึงเป็นเพียงข้อสรุปตามข้อมูลหลักฐานที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ซึ่งจำเป็นต้องศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียด เพื่อขจัดปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการวิจัยครั้งนี้ และเป็นข้อเสนอแนะในการตรวจสอบ ตลอดจนศึกษาวิจัยในโอกาสต่อไป เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยมีประเด็นปัญหาที่น่าสนใจ และข้อเสนอแนะซึ่งเป็นประโยชน์ในการศึกษาเพิ่มเติม คือ

1. วิทยานิพนธ์นี้ เป็นการศึกษาจากการค้นคว้าทางเอกสาร ส่วนมากจะเป็นข้อมูลระดับทุติยภูมิ และไม่ได้ศึกษาในเชิงประจักษ์ในพื้นที่ร่วมด้วย หากมีข้อมูลในภาคสนามประกอบด้วย ทำให้เกิดความชัดเจนขึ้น
2. เนื่องด้วยข้อมูลมีความเกี่ยวข้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ซึ่งอายุของซากฐานอาคารโบราณ มีหลายแหล่งข้อมูล ซึ่งทำให้การตีความแตกต่างกัน ดังนั้นในการวิเคราะห์หรือหาข้อสรุปเพิ่มเติม จำเป็นต้องอาศัยการเปรียบเทียบโดยใช้แหล่งข้อมูลซึ่งเป็นระดับปฐมภูมิ ในการศึกษาเพิ่มมากขึ้น
3. แนวทางในการศึกษาซึ่งใช้แนวทางพระวินัยปิฎก ซึ่งเป็นฉบับแปลภาษาไทยของกรมการศาสนา การแปลความดังกล่าวโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องสถาปัตยกรรม จึงอาจจะไม่ตรงกับลักษณะกายภาพในสภาพความเป็นจริงในสมัยพุทธกาล ซึ่งการแปลหรือการอธิบายความ อาจจะคลาดเคลื่อนไปจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี
4. วิทยานิพนธ์นี้ เป็นการศึกษาซึ่งเกิดจากการตีความ เปรียบเทียบ และสร้างความเข้าใจในประเด็นต่างๆตามข้อมูล ผลการศึกษาที่ได้จึงเป็นเพียงข้อสรุป ซึ่งใช้เป็นสมมติฐานในการค้นคว้าได้ต่อไป โดยเฉพาะการเก็บข้อมูลด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในพื้นที่ เพื่อเป็นการพิสูจน์ถึงข้อสรุป ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจในรูปแบบสถาปัตยกรรมและวิวัฒนาการที่ชัดเจนขึ้น